

„NINCS MENEKVÉS”

EGY CÁFOLHATÓ FELTEVÉS

Krasznahorkai László *Sátántangó* című művének egyik legnagyobb érdeme, hogy egyenrangú értelmezések sokasága előtt nyitja meg az utat. A regény 1985-ös megjelenése óta folyamatosan izgatja az olvasói fantáziát, máig az elemzői figyelem középpontjában áll. Dolgozatomban a mű körkörös szerkezetének, a szöveg kezdő és záró szakaszának sajátos összejátszását igyekszem új szempontból megvilágítani.

Fontosnak tartom azonban, hogy a lehetőségekhez mérten kiküszöböljem a Bán Zoltán András által nehezményezett öngerjesztő elméletalkotást.¹ Ezért jelzem az alább olvasható okfejtés játékos, inkább az elemetornához, semmint a szakszerű bizonyossághoz közelítő jellegét, de a felállítandó tézis vázlatos cáfolatát is közlöm, minthogy a regényszövegben erre utaló jelekkel is találkoztam.

Kiindulópontul Milosevits Péter trükkregény fogalmát választottam. A *Sátántangó* megfelel a következő meghatározásnak: „Trükkregénynek nevezem azokat a regényformájú prózai műveket, melyek szerzője elveti a közvetlen mimetikus narrációt, és olyan információkat iktat a könyvbe, melyek révén azt a látszatot kelti, hogy az éppen olvasott könyvnek van egy másik létformája is, s a kezünkben tartott regény csak változata egy állítólagos – általában fiktív – »eredetinek«.”²

A *Sátántangó* esetében a regény kétféle létmódja többszörösen is problematikus. Elsősorban a doktor szerepének értelmezése okozhat nehézséget. Az olvasó választásra kényszerül: vagy elfogadja azt a nagyon

is kézenfekvő lehetőséget, hogy a narráció szerint a regény szerzője, s egyúttal a teremtő erő, a szálak mozgatója a doktor, vagy elveti ezt az utat és másutt keresi a titok nyitját. Ugyanis a *Sátántangó* befejezése valóban arra készíti a befogadót, hogy megválaszolja a nyitva maradt kérdéseket. Ennek legjobb módja pedig az újraolvasás. Az újraolvasás így izgalmas feladattá válik, de elvesz belőle az első olvasatot jellemző naivitás, gyanútlanág. Az első olvasás felteszi a kérdéseket, a második pedig ezek megválaszolásán munkálkodik. Tehát az első olvasást az olvasó előtt feltáruló információk hiátusos, illetve önvisszavonó működés módja különbözteti meg a másodiktól. Ily módon az olvasó folyamatosan arra kényszerül, hogy saját, aprólékosan felépített teóriáit újra és újra lebontsa.³ Zsádányi Edit szerint az olvasó így újra és újra csapdába kerül. Hasonló ez az elképzelés Balassa Péter értelmezéséhez, aki szerint a *Sátántangó* egyik fő tematikus pontja a csapda.⁴ A doktor például bezárja magát a regénybe. S ebben áll a *Sátántangó* trükkje: a szöveg önmagába záródásában.

A szereplők csapdába kerülnek, e helyzet felismerése pedig a szabadulás vágyával jár. Ki akarnak törni a szegénységből, a nyomorból, a pusztulásból. Jólétre és nagyobb mozgástérre vágynak. „Menekülési stratégiák mozgatják”⁵ őket. Fentebb már ígért tézisem ezzel a menekülési vággyal áll szoros összefüggésben. A szereplők életét talán nemcsak az alacsony életszínvonal, a nyomasztó telepi légkör mérteljezi meg. Elképzel-

hető, hogy a regény világából, a fikcióból, a valóságba igyekeznek kijutni. Elemzésemben, ebben a játékos eszmefuttatásban e hipotézis támpontjait keresem.

A *Sátántangó* trükkje, a szöveg kétféle létmódja e feltételezés nyomán túlterjed a megírottság, a szerzőség szempontjain, és olyan, a szövegtől távol álló – vagy távol állónak vélt – elemek bevonásával létrehozott műalkotássá válik, amely hangsúlyozottan logikai konstrukciónak tűnik, mégsem teszi lehetővé a szöveg átláthatóságát, az esetleges *megfejtés* hozzáférhetőségét. Ehelyett az olvasó éppúgy összezavarodik, mint az alkotástól gyötrődő doktor: „Volt egy pillanat, amikor úgy érezte, menten szétpattan, a dolgok súlyát nem bírja tovább elviselni, hatalmas, elhízott testével szinte már loholt a szobában, míg aztán kifulladásra, zihálva visszaroskadt a székre. Annyi mindent kellett volna *egy időben* átgondolnia, hogy csak ült a hideg, éles fényben, agya szinte *fájt*, s a zűrzavar egyre növekedett benne.”⁶

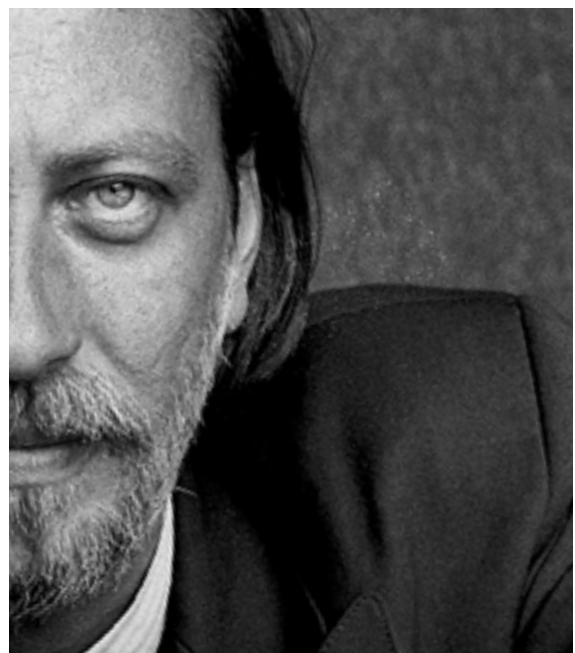
Ebben az értelemben válik csapdává maga az értelmezés, hiszen a *Sátántangó* éppen sokrétűségével idézi elő az olvasó elbizonytalanodását. Némileg a korábbi értelmezők nyomvonalán haladva meg kell említenem, hogy csakúgy, mint Zsadányi, Györfly Miklós is a lényegi információk hozzáférhetetlenségére hívja fel a figyelmet, szembeállítva ezt a tendenciát azal, hogy „egyébként rendkívül aprólékos és pontos a tényállás leírása.”⁷ Györfly szerint az összefüggések meglátása, a legfontosabb adatok birtoklása nemcsak a mindenkori befogadótól tagadtatik meg, hanem maguktól a szereplőktől is: „mert a telep vegetáló lényeinek artikulálatlan tudatában ezek a kérdések fel sem vetődnek, ők egyszerűen arra várnak, hogy végre *történjék valami*.”⁸

Míndezen alapján a kitörés szándéka a telepiek számára konkrét cél nélküli belső kényszer, ami azonban nem jár együtt az önálló cselekvés képességével. Ezeknek az embereknek vezetőre van szükségük, csak így állhat előttük reálisan a távozás lehetősége. Választott – vagyis inkább választottnak hitt – vezetőjük a meszianisztikus allűrökkel rendelkező Irimiás, aki, ha ugyan vállal valamilyen szakrális jellegű szerepet, akkor sokkal inkább a bibliai hamis prófétáknak felel meg, semmint a tényleges megmentőnek. Így a telepiek minden bizodalmutat egy olyan személybe vetik, aki nemcsak, hogy nem akarja megmenteni őket, de ez még csak nem is áll hatalmában. Világos, hogy a rejtőzködő, de mégis irányító szerepű doktor, ha erkölcsiekben nem is feltétlenül, de cselekvőerőben magasan Irimiás felett áll. Ugyanakkor még az ő esetében sem lehet kijelenteni, hogy a regényben zajló összes esemény a hatásköre alá tartozik. A doktor sem vezetheti ki a népet a regényből a valóságba. A Radnóti Sándor által „tiszánlátóknak”⁹ nevezett három szereplő – akikre talán jobban illene a *gondolkodó* jelző:

a doktor, Irimiás és Futaki, nem képesek valóban lényeges változást előidézni. Mindhárman megmaradnak a szándék szintjén – a regény szárait pedig valaki más mozgatja, aki még a látszólag szerzővé előlépő doktort is igájába hajtja.

A *Sátántangó* trükkje, a szerzőség kérdése központi problémája a regénynek. Krasznahorkai László ezt a könyv első kiadásának címlapján is jelezni kívánta. Az eredeti terv szerint a *Sátántangó* szerzői név nélkül jelent volna meg, így a figyelem még inkább a doktor alakjára terelődhetett volna. Ez az elképzelés azonban nem valósult meg, Krasznahorkai szerint a Magvetőnél ez 1985-ben fel sem merülhetett.¹⁰ Pedig érdekes következményei lehetnek volna a szerzői név nélküli megjelenésnek: egyrészt nagyobb hitelt kapna a *Sátántangó*val kapcsolatban a *szereplők szerzőt keresnek*¹¹ elgondolás, másrészt a regény sokkal zártabbá válna, ha még az alkotói név vékonyka szála se fűzné a valósághoz. Így a fikció szabadabban érvényesülhetne, s kidomborodna a valósághoz való viszonya.

Ugyanis, ha elfogadjuk Krasznahorkai László arra vonatkozó kijelentését, hogy a doktor a reális valóságba szeretné kiírni magát,¹² akkor valóban lehetséges, hogy a szereplők menekülési stratégiái elsősorban a regényből való menekülésre vonatkoznak. S ez hatványozottan igaz a doktorra. Ez a törekvés azonban eleve kudarcra van ítélve. A doktor kudarcra „az emberi pozíció veresége az általa belátott világegyetemben”.¹³ A szereplőknek csak a regény világára van rálátásuk, s ebből a világból mániákus megfigyelése révén a doktor látja a legtöbbet. Ahogyan arra Balassa Péter rámutat, a regény két szélső pólusán a doktor és Estike állnak,¹⁴ ez pedig együtt jár azzal, hogy ők ketten mindvégig kívül maradnak az eseményeken, Irimiással

és Petrinával sem érintkeznek. Ez nem csupán különállásuk, a többiekől való elhatárolódásuk jele lehet, hanem azt is mutathatja, hogy e két szereplő kezdetől fogva kifelé tart a regény világából.

A Radnóti által felsorolt regénybeli csodák sora¹⁵ ekképpen kiegészíthető egy meg nem történt csodával: a *Sátántangó* legnagyobb mirákuluma az lenne, ha a szereplők sikerrel járnának és kijutnának a valóságba.

Szabadulási szándékukra vonatkozóan a szöveg jó néhány támpontot ad. A doktor szakadatlan megfigyelő és leíró tevékenységének indítékairól ezt olvashatjuk: „Valójában nem is tett mást, csak azon örködött, hogy emlékezőképességét megóvja a körülötte pusztító enyészettől; attól kezdve, hogy – miután kimondták a telep felszámolását, s ő úgy döntött, él a lehetőséggel s itt marad, míg megérkezik a »felfüggesztését feloldó határozat«.”¹⁶

Később rájön, hogy a várva várt határozat nem fog megérkezni: ugyanis nincs többé szerző. A regény világán úrrá lesz az enyészet, a doktor pedig, ráébredve, hogy sorsa csak akkor fordulhat jobbra, ha segít saját magán, szerzővé lép elő, s célul tűzi ki a regényből való kijutást.

Esetleg valamiféle szerzőváltásra utalhat a második fejezet egyik szövegrésze is. Irimiás és Petrina itt az „Ü. K.-nyilvántartó” századosával folytatnak párbeszédet. A százados pedig kifakad: „Elegem van belőletek. Máris – mondja fémes hangon a tiszt – elegendem van az Irimiás–Petrina duóból. Tele vagyok ilyen alakokkal, aztán meg engem vonnak felelősségre, a kurva anyákat!» Irimiás gyorsan közbelép. »Százados úr. Maga ismer minket. Miért nem marad minden a régiben? Kérdezze meg a... (»...a Szabót...« – segít Petrina) ...a Szabó törzsőrmester urat. Soha nem volt semmi probléma.« »Szabót nyugdíjazták. Én vettem át azt a csoportot is.« – feleli keserűen a százados.¹⁷

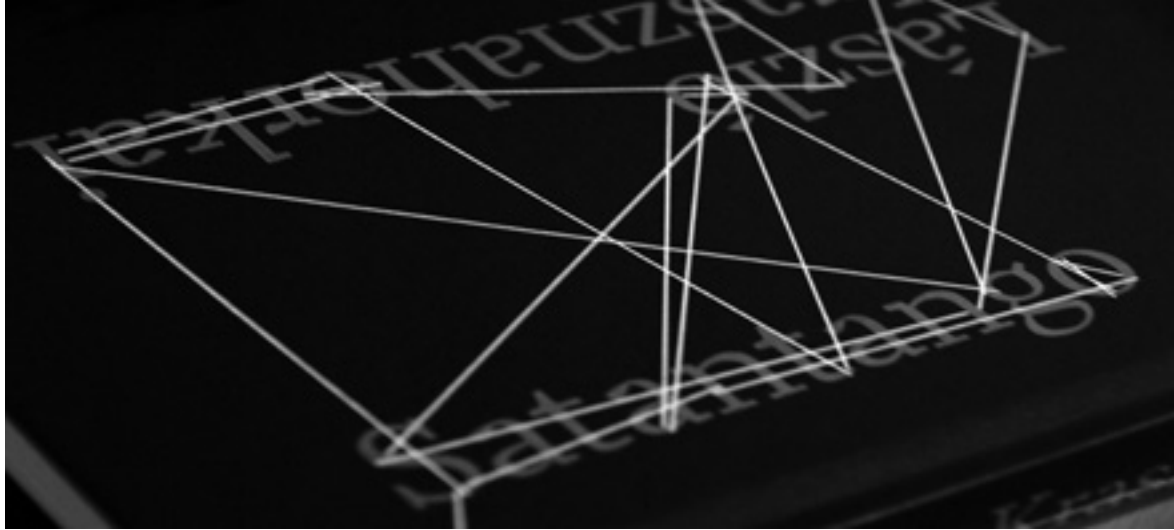
E szövegrész tanúsága szerint a *Sátántangó* éppolyan bürokratikus átíráson megy keresztül, mint Irimiás jelentései. Az átírás révén bizonyos szereplők élete gyökeresen megváltozott, más szereplők pedig – megsejtve a közelgő pusztulást – eltűntek a regényből, amíg erre módjuk volt. A „csoportot” átvévő százados tisztiján túl megjelenése, a szövegben való jelenléte is teljhatalmára utal: „s mintha már nem is lenne itt, ebben a torokkaporó levegőben, csak a hangja, ez a váratlanul kántáló hang úszik felénk, feloldódva a lebegő dohányfüstben.”¹⁸ Ez a szövegrész is érzékelteti, hogy a militáris bürokrácia nyilvánvalóan szerepet játszik a regényben, ráadásul elsősorban a legégetőbb kérdés, a szöveg hovatartozásának viszonylatában, de a *Sátántangó* működési mechanizmusának megfelelően e jelenség okait is mindvégig homály övezi.

Hasonlóan nehéz arról is képzet alkotni, hogy a szereplők, ha valóban a realitás és a fikció között kívánnak mozogni, egyáltalán honnan érkeztek ebbe a világ-

ba. Talán a szerzői képzelet valamely más tartományból. Talán egy másik regényből. De az is lehet, hogy a valóságból. S ha így van, akkor érthető Futakinak az a vágya, hogy hazajusson: „végül – rangjelzések és kitüntetések nélkül (...) már azt is tudni fogja, hogy olyan partiba keveredett a hamiskártyásokkal, amely már jó előre le van játszva, s amelynek végén utolsó fegyverétől is megfosztják, a reménytől, hogy egyszer még hazatalál.”¹⁹

S bár az iménti idézet valóban jelenthet valamiféle támpontot arra vonatkozóan, hogy Futaki el szeretné hagyni a regény terét, illetve hogy már eleve nem tartozik ebbe a világba, az a tény, hogy valójában a doktor írja le, erősen problematikussá teszi e kijelentést. Ez a szövegtöredék része annak a szakasznak, amely a regény elején és végén is szerepel, s így szükségszerűen nagyobb figyelmet kell kapnia a doktor szerepének vizsgálatakor. Ugyanis, ha a doktor ezen a ponton veszi át kétes érvényű irányítását, akkor itt elsősorban a megfosztás aktusa az, ami figyelemre méltó. A doktor ugyanúgy vonja meg Futakitól a hazatalálás reményét, mint ahogyan a saját szempontjából is feltétlenül nagy jelentőségű harangot eltünteteti, holott talán még egy óra se telt el azóta, hogy meglétéről személyesen meggyőződött. A doktort megrázta a harangozó elmebeteg látványa, s miután a harangszó felkutatását „megbocsáthatatlan hibának”²⁰ titulálja, saját teremtő erejének tudatában igyekszik visszafordítani az eseményeket, kitörölni ezt a kínos emléket. Pontosabban az egészet ráterheli Futakira. A doktor fikciója szerint immáron Futaki az, aki meghallja a harangszót, de mégsem indul a keresésére, s így elmulasztja az egyetlen alkalmat arra, hogy találkozzon valamivel, ami az ő világán kívül esik. A doktor megmásító szándékát jelzi az is, hogy amikor kórházba kerülése előtt először hallotta a harangszót, az ablaküveg mögött revedező Futakiról egészen más leírást adott, mint a regény elején, illetve végén.

„Schmidték ablakában mintha egy elmosódott arcot látott volna, majd hamarosan Futaki gyűrött képét ismerte fel: kihajolt a nyitott ablaktáblák között, és ijedten, figyelmesen kutatótt valamit a házak felett. Mit akar? A doktor egy »FUTAKI« jelzésű füzetet húzott elő az asztal végén halomban álló irkacsomóból, és kikereste a megfelelő oldalt. »Futaki fél valamitől. Hajnalban riadtan kilesett az ablakon. F. fél a haláltól.«”²¹ Eredetileg tehát a doktor csupán a tárgyilagos adatrögzítésre szorítkozott, majd később, amikor ismét visszatér ehhez a jelenethez, kimunkált, a teremtő munkát szolgáló szöveget alkot. Futaki pedig kétségkívül jelentőségteljes szerepet kap a regényben, hiszen a doktoron kívül ő az egyetlen, aki hallja a harangzúgást. Az első tényleges csoda tehát nem Estike felemelkedése, hanem az, hogy Futaki hallja a harangszót. Ezáltal pedig az egész regény egyetlen nagy csoda

visszajára fordítása. Világos, hogy a hozzáférhető értelmezési szintek nem terjednek addig, hogy beazonosítsanak egy, a doktornál magasabb irányító erőt, így az olvasónak be kell érnie azzal a látszatz megoldással, hogy a szálakat a nyugalmazott orvos mozgatja. S ha ez így van, kézenfekvő lenne azt gondolni, hogy leírását szabályos, kronologikus rendben készíti el. A Futaki halálfélelmét említő bejegyzés azonban nem ezt jelzi. E szövegrész tanúsága szerint a doktor nem feltétlenül az utolsó bejegyzés után helyezi el a Futakira vonatkozó megállapítást, hanem „a megfelelő oldalon”. Ráadásul a leírást nem szinkronizálja az eseményekkel: múlt idejű értesülést ad egy, a jelenben lejátszódó jelenetről. Egyszóval, ha a doktort szerzőnek fogadjuk el, a *Sátántangó* szövege jó eséllyel teljesen összekavarodik, s az események egymásutánisága megkérdőjeleződik, illetve még inkább elbizonytalanodik.

A doktor kitörő módszere, saját élményének megmésztása a harangozó elmebeteg személyével is összefüggésbe hozható. A róla adott leírás más szereplők álombeli látomásaival is bizonyos fokú egyezést mutat: „Hirtelen megfordult, mert mintha zihálást hallott volna a néhai főbejárat melletti sarokból. Közlebb ment, s egy kuporgó alakot látott maga előtt: egy hihetetlenül vén, ráncos képű, félelemtől reszkető, összetöpörödött emberke feküdt a földön, a sötétben is rémülten villogó szemekkel. Amint észrevette, hogy felfedezték, kétségbeesetten felnyögött, s kúsva átmenekült az ellenkező sarokba.”²²

Egy hasonló figura, egy „emberke” tűnik fel Halics és az iskolaigazgató álmában is.²³ Mindhárom apró emberke másmilyen, azonosításuk nem is igen lehetséges, de annyi bizonyos, hogy mindhárom esetben a rossz álom képzetét hívják elő. Mindez a *Sátántangó* igen hatásosan, számos helyen fanyar humorral megrajzolt, de mégiscsak csüggesztő atmoszférájához tartozik.

A szereplők tehát kétféle módját látják a megmenekülésnek: az egyik a valóságba való kijutás, a másik pedig az az eshetőség, hogy egy jótékony szerzői beavatkozás révén helyrerázódik a regényvilág. A halál

pedig kiismerhetetlen természetű: a nyomorúságnak mindenképpen véget vet, de a szereplők nem tudhatják, hogy ez milyen következményekkel jár. Az egyik felfogás szerint a regény másvilágába, a valóságba juttatja ki az elhunytat, egy másik elképzelés szerint egyszerűen csak véget vet a regénynek – hiszen egy szereplők nélküli regény nem folytatódhat. Az önkéntes halál tehát még egy másfajta, új élet reményével is igen nagy elhatározást, s igen nagy bátorságot igényel. Estikének volt mersze megtenni ezt a végső lépést, a doktornak azonban nem – ezért is kellett a regény csapdájába kerülnie.

Abban a jelenetben, amikor Estike felemelkedik, Irimiás és Petrina a halált illetően ellentétes véleményeket képviselnek. Ez az a jelenet, amikor először szembesülnek azzal, hogy a halál kiutat jelenthet saját sivar világukból. Petrina ezt feltétel nélküli lelkesedéssel fogadja, Irimiásnak azonban fenntartásai vannak: „...Nincs menekvés, csulafülű.» «Ezt épp most mondod? – tiltakozott Petrina. – Most? Hogy láttuk, amit láttunk?» (...) »Épp ezért mondom, hogy sohasse fogunk kitörni. Nagyon meg van ez csinálva. A legjobb, ha te sem erőlködsz, és nem hiszel a szemednek. Ez csapda, Petrina. És mi mindig örökösen belehullunk. Amikor azt hisszük, épp szabadulunk, csak megigazítjuk a lakatokat. Nagyon meg van ez csinálva.»²⁴

Az igazi felismerés tehát Irimiásé: a kudarc felismerése. Irimiás belátja, hogy számukra nincs lehetőség: a menekvés csak az Estike-féle ártatlan lelkeknek adatik meg, de mint azt néhány sorral előbb taglalja: egyáltalán nem menny, pokol és túlvilág viszonylatában kell gondolkodniuk. Valami egészen más áll a túloldalon, ahová ők sohasem juthatnak át, még a képzelet szüntelen működtetésével sem.²⁵

De azért megjegyzi: „Akasszuk föl magunkat, csulafülű – javasolta szomorúan Irimiás. – Legalább hamarabb vége. Különben teljesen mindegy. Ne akasszuk föl magunkat.”²⁶ Ha Irimiásék valóban felakasztanák magukat, az akár a regény végét is jelenthetné: túlságosan hangsúlyos szerepük van ahhoz, hogy nélkülük folytatódjon a szöveg. Mivel azonban öröme, boldog-

ságra ők sem itt, sem ott nem számíthatnak, inkább az ismerttet, a biztosit választják, s nem kísérleteznek az öngyilkossággal. Így, nem sokkal azután, hogy a Mérő nevű városi kocsmában futólag újra szóba kerül az a bizonyos Szabó, Petrina egészen komolyan mondhatja Páyernek, a fegyverkereskedőnek: „»Petrina lennék, vagy... vagyok, ezt maga döntse el.«”²⁷

Az angyali látomás jelenetének hasonló szempon-tú megközelítése olvasható ki Földényi F. László kritikájából, aki Estike megdicsőülését az élet és a halál inverzív viszonyában láttatja. Földényi szerint e jelenet alapján elképzelhető, hogy a *Sátántangó* világképében a halál „egyfajta negatív élet”, tehát „az együgyű kislány öngyilkossága itt akár a valódi életbe való menekülés gesztusaként is értelmezhető.”²⁸

Ebben a világban a túlélés úgyszólván egyenlő a bezártsággal, a vágyott valóságtól való elrekesztéssel. A regénybe zártságra utaló mondatok a szöveg számos pontján előfordulnak, Ilyen például Irimiás beszédének az a mondata, amely szerint a szereplők „távol [vannak] mindattól, ami az Élet”.²⁹ Habár hiba lenne figyelmen kívül hagyni, hogy a szónoklat szövegének meghatározó vonásai a pátoz és a manipulatív retorika, e jellemzők pedig nyilvánvalóan a szövegbe rejtett ígéret felismertetését szolgálják, s a benne foglalt kijelentéseket elvtelen, amorális szólalomokká alakítják. E példa kétes értéke azonban mit sem von el a szereplők világának körülhatároltságából.

A regényvilágba – zártsága ellenére – olykor-olykor mégiscsak beszűrődnek bizonyos jelek a külvilágból, a *valóság*ból. Híreket hoznak például az újságok: „De ha olvasnának újságot, tudnák, hogy odakint válságos a helyzet. És mi nem engedjük, hogy ez a válság begyűrűzzön és szétrombolja vívmányainkat.”³⁰ S talán

a valóság hullámhosszán szól a regény egyik legszebb képében feltűnő rádió is: „a vécsés néni ölében déli harangszót sugároz a zsebrádió”.³¹

A külvilág leghangsúlyosabb jelzése pedig a rádióból is hallható harangszó. Ez az, amire Futaki és a doktor felfigyelnek. A doktor ténylegesen el is indul, hogy megkeresse a harangzúgás forrását. Elindul valami olyan dolog felé, ami az ő világán kívülről érkezik. Amikor azonban szembesül vele, éppolyan értelmetlennek és zavarosnak tűnik, mint a regény világán belüli élet. Így a doktor nem tudja eldönteni, hogy a saját világa a reménytelenebb és örültebb, vagy az, amelyen nincsen hatalma.

E felismerés, s az általa történő bezáródás pedig egyenlő a kudarccal. A doktor, a legcselekvőbb és a legakkurátusabban gondolkozó szereplő nem képes kijutni a regényvilágból, s ezzel minden összevarodik. Végül már az sem dönthető el, hogy az általa vállalt dokumentáló munka mennyiben szolgálja a kívánt menekvést, s mennyiben idézi elő az örökidejű pusztulást. A *Sátántangó* becsukja kapuit, s az olyannyira áhított válaszok sosemvolt helyébe tétova találgatások özönlnek. De nem lehet eltagadni a regénytől, hogy éppen a benne működő magas bizonytalansági faktor, az egyértelműség totális eltörlése teszi kiemelkedően érdekes alkotássá.

Az eddigiekben vázolt elképzelés ellenében, a szereplőknek a fikcióból a realitásba való kijutásra irányuló vágyával szemben több érv is támasztható, s a dolgozat elején ígért módon, a következőkben igyekszem néhány szempontot adni a leírtak cáfolatához. Ezek az ellenérvek még rövid, említésszerű formában is igen erősen szólnak amellest, hogy bár a telep lakóiban valóban ott munkál az elvágyódás, valószínűleg korántsem regény és valóság viszonylatában gondolkodnak.

Talán a legösszefüggőbb erre vonatkozó szövegrész Futakinak a költözés előtti belső monológja. Futaki élet és halál kettősségében látja a világot, ráadásul ragaszkodik az élethez, s e ragaszkodása halványan rávetül a nyomorúságos, de mégiscsak megszokottan, otthonosan gyötrelmes telepi életre is. A gépházban mélézva Futaki arra jut, hogy ha Irimiásék nem hajszolnák bele a távozásba, ő már nem is tartana igényt a menekvésre. Nem kívánja átvenni saját élete irányítását. Sorsát értetlenül, természetes bizonytalansággal, de Isten kezében látja: „És nincsen segítség, és nincsen menekvés, rázta meg zilált üstökét nekiszomrodva, hisz ki bírja felfogni ésszel, hogy »nekem, aki élni tudnék akár az idők végezetéig, egyszer csak – valamiért – el kell takarodni innen, le a férgekhez, a büdös, sötét iszapba.« Futaki a gépek szerelmese volt és az is maradt, még most is, itt, ázott madárként, sárosan és összehányva, s mert tudta, miféle rend és célszerűség működik akár a legegyszerűbb szivattyúgépben is, úgy gondolta: ha valahol (»És ezekben a masi-

nákban biztosan!) ott munkál ez a világos fegyelem, akkor (»Mérget lehet venni rá!...«) ennek a kavargó világnak is utalnia kell valami függő értelemre.»³²

Ez az értelem pedig nem lehet a doktoré: ő ehhez túlságosan emberi. Hiába igyekszik mindent a legnagyobb körültekintéssel végezni, nem lehet az igazi irányító erő. Hiszen ő maga is bevallja a harangszó kapcsán, hogy képes a tévedésre.

Mindemellett a regényt olyannyira átszövik a biblikus és szakrális utalások, hogy semmiképpen nem hagyhatóak figyelmen kívül. Ezek a jelzések a pusztaszóhasználatban is tetten érhetőek. Érdekes végignézni, milyen különböző helyzetekben és milyen feltűnő gyakorisággal jelenik meg a regényben a harang motívum. Hiszen nemcsak ott olvasható a *harang* szó, ahol a harangzúgás is tematizálódik. Harangszerűen ábrázolódik például Irimiás beszéde is: „Irimiás súlyos szavai komoran zúgtak az ivóban, mintha félrevert harangok szólnának szüntelenül”.³³ Ezenkívül a *Teremtő*, az *isten*, az *ördög*, a *sátán* szavak is többször elhangzanak. A biblikus csengésű nevek pedig csak újbóli megerősítései annak a sejtésnek, hogy a címnek, a *Sátántangónak*, s így a sátánnak, a bukott angyalnak alapvető jelentőséget kell tulajdonítani a regény olvasása során.

S még ha nem is a szakralitás felől bukkannak fel az ellenérvek, még úgy is igen sok akad belőlük. Hiszen csak annyi bizonyos, hogy a szereplők távozni akarnak a telepről. *Valahonnan* elmenekülni és *valahová*

vágni azonban nem ugyanazt jelentik. A tűrhetetlen nyomorúságból való elkívánczolás nem feltétlenül jár együtt egy úti vagy életcél képzetével. Irimiás éppen azzal tudja büvkörébe vonni, s aljas módon becsapni a teleplakókat, hogy egy szebb jövő képét festi eléjük. De egy evilági, tehát a regény világán belüli Kánaánt mázsol az alkoholgözös tekintetek elé.

Mindezek alapján úgy tűnik, a *Sátántangó* szövege minden komplett értelmezés alól kihúzza a szőnyegget. De éppen ezzel teremti meg az olvasó számára azt a mérhetetlen szabadságot is, amely a le nem zárt kérdésekből táplálkozik. Így aztán a Krasznahorkai regényről folyó gondolkodásban akár egy olyan – egyszerre alátámasztható és megdönthető – elképzelésnek is helye lehet, amely szerint a regény végén újfent feltűnő apró neszek, a tárgyak zajai talán egy papíron sercegő toll hangján is szólhatnak. S amely elképzelésben fikció és valóság között egyetlen, soha meg nem léphető lépés feszül. ■ ■ ■

Tóth Anikó: 1989-ben születtem, gyermekkoromban a bács-kiskun megyei Bócsán éltem. Jelenleg Budapesten lakom, az ELTE BTK irodalom- és kultúratudomány szakjának végzős hallgatója vagyok. Eddig megjelent írásaim főként beszámolók, tudósítások.

JEGYZETEK

- 1 Bán Zoltán András, *Holdbéli viszonyok*, In: Uő., *Az elme szabad állat*, Magvető, Budapest, 2000, 292.
- 2 Milosevits Péter, *A trükkregény fogalma*, 2000, 2004/7–8., 111.
- 3 Zsadányi Edit, *Krasznahorkai László*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999, 8.
- 4 Balassa Péter, *A csapda koreográfiája*, In: *Krasznahorkai olvasókönyv*, Szerk. Keresztury Tibor, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2002, 34–45.
- 5 Uo. 44.
- 6 Krasznahorkai László, *Sátántangó*, Magvető, Budapest, 2009, 265.
- 7 Györffy Miklós, *Új magyar prózaszemle, nyolcvanas évek*, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1992, 206.
- 8 Uo.
- 9 Radnóti Sándor, *Megalázottak és megszorítottak*, *Krasznahorkai László Sátántangó című regényéről és irodalmi környezetéről*, In: *Krasznahorkai olvasókönyv*, 23.
- 10 Krasznahorkai László, *A következő pillanat reménye*, *Hafner Zoltánnal*, In: Uő., *Nem kérdez, nem válaszol*, (*Huszonöt beszélgetés ugyanarról*), Magvető, Budapest, 2012, 94–95.
- 11 Zsadányi Edit, *Krasznahorkai László*, 20.
- 12 Keresztury Tibor, *Nem lehet megúszni*, In: *Krasznahorkai beszélgetések*, Szerk. Hafner Zoltán, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003, 12.
- 13 Uo. 11.
- 14 Balassa Péter, *A csapda koreográfiája*, 37.
- 15 Radnóti Sándor, *Megalázottak és megszorítottak*, 20.
- 16 Krasznahorkai László, *Sátántangó*, 57.
- 17 Uo. 40–41.
- 18 Uo. 38.
- 19 Uo. 10., 272.
- 20 Uo. 270.
- 21 Uo. 60.
- 22 Uo. 268.
- 23 Uo. 204–205.
- 24 Uo. 220.
- 25 Uo. 220.
- 26 Uo. 221.
- 27 Uo. 226.
- 28 Földényi F. László, *Krasznahorkai László: Sátántangó*, In: *Krasznahorkai olvasókönyv*, 48.
- 29 Krasznahorkai László: *Sátántangó*, 171.
- 30 Uo. 41.
- 31 Uo. 43.
- 32 Uo. 143.
- 33 Uo. 163.